

NORLIT 2011

Conference on literature and politics

ROSKILDE, AUGUST 4.-6. 2011

ISBN: 978-87-7349-818-7

Papers published in relation to the NORLIT 2011 conference are made available under the CC license [by-nc-nd]. Find the terms of use at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/dk/legalcode>.

Papers, som er offentliggjort i forbindelse med NORLIT 2011 konferencen stilles til rådighed under CC-licens[by-nc-nd]. Læs mere på <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>, hvis du vil vide, hvordan du må gøre brug af de registrerede papers.

Accessible online: <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/schedConf/presentations>

Charlotte Engberg

At tage sproget på ordet

Om Morten Søndergaards *Ordapotek* (2010)

Dansk sprognævn er ved at rydde op i ordene. Der skal luges ud i forbindelse med udgivelsen af en ny udgave af Retskrivningsordbogen i 2012. Ord som ”blegsotig”, ”fjæle”, ”fløs”, ”fusentast”, ”kålhøgen”, ”obsternasig” og ”vindbøjtel” lider risikoen for at blive vippet ud over kanten, fordi ordene ikke længere er i omløb, som det siges. Ved hjælp af forskellige tekstbaser måler man frekvensen i brugen af de enkelte ord i det skrevne sprog og på den baggrund, beslutter man sig herefter for at fjerne nogle ord fra den nye retskrivningsordbog. Retskrivningsordbogen skal nemlig dække det almene sprog og være nogenlunde tidssvarende, som argumentet lyder (hvordan man så i øvrigt definerer ”det almene sprog” og ”tidssvarigheden” i denne forbindelse). Nu er Retskrivningsordbogen heldigvis ikke den eneste bog, der tager sig af ordene, f.eks. vil *Ordbog over det danske sprog* fortsat indeholde disse ord, men ikke desto mindre har reaktionen på denne manøvre fra Dansk sprognævns side, været ganske markant. Mange ømmer sig, som om der bliver skåret i deres eget kød. Og denne fornemmelse er forståelig nok, eftersom ord er en vigtig adgang til verden, og hvert ord rummer løftet om at komme verden en lille smule tættere på. ”Knibsk” betyder lidt mere end ”afvisende” og ”snerpet”, og en ”bajads” er lidt mere end en ”klovn” eller en ”gavtyv”, som Dansk sprognævn foreslår ordene ’oversat’ til, bl.a. fordi disse ord trækker betydninger med sig som har at gøre med de ’arkæologiske lag’ af medbetydninger, der knytter sig til disse ord ved brugen af dem, for nogles vedkommende, gennem århundreder. I denne forbindelse spiller skønlitteraturen en stor rolle, idet de enkelte ord gennem denne har fået tilført betydninger, som har været med til at udvide deres kapacitet, så at sige. ”Tal med en digter eller et bibliotek” får man lyst til at sige til Dansk Sprognævn – eller til alle sprogbrugere, der føler et vist ubehag ved denne behandling af så mange gode ord, som nu bliver smidt på porten af sprognævnet.

Det gode råd om at tale med en digter eller et bibliotek stammer fra Morten Søndergaards værk *Ordapotek* fra 2010, som kommer den sårede sprogbruger til undsætning. Ikke fordi Søndergaard her udfører en redningsaktion for sprogets mere eller mindre sjældne ord, men fordi *Ordapotek* på stimulerende vis spørger til vores omgang med sproget i allervideste forstand.

Morten Søndergaard har en lang række projekter bag sig, som ligesom *Ordapotek* overskrider de etablerede grænser mellem kunstarterne og integrerer fagområder som sprogvidenskab, hjerneforskning, litteratur, musik og billedkunst. Han var med i tilrettelæggelsen af *Brøndums Encyklopædi* og udtænkte og tilrettelagde i 2006 udstillingen "Et skridt i den rigtige retning" på Gl. Holtegaard. For ganske nylig åbnede udstillingen "Sahara under mine fødder" i galleri Tom Christoffersen i København. Her udstiller Søndergaard de aftryk hans fødder surret til nogle metalplader har afsat på deres vej gennem ørkenen. Den ørken han for øvrigt har skrevet om i den omtalte encyklopædi på en måde, som peger i retning af *Ordapotek*. Det hedder i encyklopædien om fænomenet ørken: "Ørken. Den som af vanvare har bevæget sig ud i en ørken, vil søge fixpunkter, steder hvor blikket kan hvile. En palme f.eks. Eller skyggen af en palme. Men blikket løber og løber i sandet, i solen. Det løber, det strækker ud, det møder ingen modstand. Det løber vild, standser op, bliver alene, bliver bange, glemmer sit udgangspunkt. Blikket mærker snart øjets krav om væske. Det løber i cirkler, det løber træet, det møder sig selv, det tørrer ind til et spejl. Der er ingen skilte, ingen spor, ingen flugtveje i sandet. Ørkenranden er flammesyn og mørke. Og i mørket bytter ørkerne navne. Den som pludselig står midt i en ørken bør af sikkerhedsmæssige årsager forholde sig i ro. Panik gør ørkerne uendelige. Gå fremad, stå stille, gør hvad du vil. En ørken er man altid midt i." (*Brøndums Encyklopædi*: 347). Blikket véd ikke hvor det skal fæstne sig i mødet med ørkenen, hvorfor Søndergaard lader det løbe løbsk, eller rettere, fare vild i ørkenens uendelige udstrækning gengivet som en poetisk tankeflugt, tilsidst afbrudt af en pseudoleksikal og lettere pedantisk anvisning til, hvordan man bør forholde sig i den givne situation.

Ordapotek indgik i efteråret 2010 i udstillingen *Love* i Kunsthallen Nikolaj. Udstillingen tog ordene og deres love under kærlig behandling igennem en kobling mellem billedkunst, litteratur og sprog. Som totalinstallation udfoldede udstillingen sprogets system og regler med udgangspunkt i ordene og de forskellige ordklasser, de tilhører. Hvad foregår der egentlig inden i sprogets maskinrum? Hvad er ordene lavet af? Igennem ti rumslige installationer - én for hver ordklasse - blev ordklassernes forskellige egenskaber iscenesat og undersøgt. De ti ordklasser blev præsenteret gennem forskellige materialer, teknikker og poetiske greb, der anslog forskellige stemninger, bevægelser og muligheder.

For at opleve eksempelvis udsagnsordene på tæt hold måtte man bevæge sig igennem en hviskende dør. Og ville man lære biordenes love at kende, var man nødt til at kæmpe sig igennem en sværm af biord, der fløj imod een. Navneordene blev materialiseret og gjort til en art objekter i et

såkaldt Wunderkammer, mens kendeordene kunne opleves som en ordrig lysinstallation.

Udstillingen gjorde det u håndgribelige og abstrakte konkret og transformerede på poetisk vis det fælles sproglige fundament til en levende og pulserende fysisk mekanisme.

I forbindelse med udstillingen skabte Søndergaard sit ”ordapotek”, ord lagt i små æsker som medikamenter. Her kan man hente ord tilhørende de ialt ti ordklasser sproget består af: udsagnsord (verber), navneord (substantiver), kendeord (artikler), forholdsord (præpositioner), udråbsord (interjektioner), tillægsord (adjektiver), biord (adverbier), stedord (pronominer), talord (numeralier), bindeord (konjunktioner). Ordapoteket, der er et fysisk objekt, smukt og omhyggeligt pakket, er kommet i to udgaver: én udformet som et medicinskab i træ, lige til at hænge op i badeværelset, og en anden i en mere transportabel form: en slags rejseapotek, udformet som en stiv æske, som rummer 10 pilleæsker med digte forklædt som indlægssedler, der beskriver, hvordan man skal omgås disse ordklasser. Æskerne er perfekte efterligninger af medicinæskerne, man får udleveret på apoteket, men her bærer medicinen altså navnet på en ordklasse, øverst nævnt ved dens latinske betegnelse og med lidt mindre skrift ved den danske. Æskerne er tomme bortset fra en indlægsseddel, som har samme layout, opbygning og papirkvalitet som almindelige indlægssedler. Disse nøjes ikke med at informere om den pågældende ordklasse, men gør også udstrakt brug af den, som f.eks. når der om interjektionerne står: ”God dag, god dag, dette er en indlægsseddel. Læs denne indlægsseddel, grundigt, nå!”. Selve medicinen består af ordene indenfor hver ordklasse, som er samlet nederst på indlægssedlen, ordnet alfabetisk. Derudover kan man læse om *dosering*, *anvendelse* (”Dét skal du vide, før du begynder at bruge artikler. Brug ikke artikler, hvis: ”Du ikke vil ud af det bestemte og ind i det ubestemte. – Du ikke vil ud af ubestemte og ind i det bestemte”), *virkning* (”Adjektiver trækker egenskaber frem i ting”), *bivirkninger*, *opbevaring* osv. . Således fremgår det f.eks. at man kan opbevare ”Interjektioner ved almindelig stuetemperatur. Og i frostvejr og i hård kuling, storm og alvorlig tørke. De er ligeglade. Børn har dem i sig allerede fra fødslen. Alle har dem i sig. De er alle vegne. De kan simpelthen ikke undgås”. Opstår der problemer i omgangen med ordene, tilrådes man til – som det fremgår af indlægssedlerne – at kontakte en forfatter, en ordbog eller et bibliotek. ”Tal med en digter eller et bibliotek, hvis en bivirkning er generende eller bliver værre”.

Samlet set er der tale om et værk underfundigt udspændt mellem en lattermild omgang med sproget og en mere alvorlig understregning af, at omgangen med sproget forpligter, hvilket den parodisk docerende tone i indlægssedlerne hele tiden minder os om. Værket betoner, hvordan mennesket

erfarer verden på sprogets betingelser, og hvordan sproget kan beherske verden, men også udvide verden: ”Verber er trafik. Verber holder ting i gang. Verber kommer helt af sig selv, som blomster på blomsterne. <...> Verber er sprogets tandhjul og olie, de holder sig i bevægelse, også sig selv”. *Du kan bruge verber, hvis:* - Du har lyst til at forandre noget, påvirke en tilstand eller ændre verden”. Men som det allerede fremgår, går disse ’formaninger’ hånd i hånd med en legende undersøgelse af grammatikkens regler. Sætningen ”Læs denne indlægsseddel grundigt” har karakter af en slags readymade, det samme gælder for følgende gode råd i forhold til trafik- og arbejdssikkerhed: ”Numeralier kan give bivirkninger som svimmelhed, træthed og synsforstyrrelser, der i større eller mindre grad kan påvirke arbejdssikkerheden og evnen til at færdes sikkert i trafikken - idet ordlyden i begge tilfælde er hentet direkte fra de rigtige indlægssedler; således har Søndergaard udtalt, at han i forbindelse med udarbejdningen af indlægssedlerne forsøgte at finde lægemidler, som han syntes passede til de enkelte ordklasser. Adjektivernes indlægsseddel er således bygget over luse shampoo og promominernes over den indlægsseddel, man finder i pakninger med lykkepiller. Men snart efter glider teksterne over i Søndergaards digteriske leg med ordene båret af en tone, som snart mimer lægens autoritative diskurs eller sprogforskerens, eftersom det her er sproget, der er på briksen, og snart anslår en mere løssluppen, legesyg tone bl.a. gennem den udstrakte brug af personifikationer af de enkelte ordklasser. Som når han f.eks. om interjektionerne siger, at de ”kaster kompakt betydning ind i sætninger. De er små ordbomber. De har nok i sig selv, de behøver ikke forklare sig. De bærer deres betydning med sig, sammenklappet og klar. Så fat det dog!”. Eller når han tilføjer: ”De nægter at udtrykke sig anderledes. De angår følelser og motivation. Interjektionerne er dine første ord og sandsynligvis også dine sidste.”

Antallet af ord i de enkelte ordklasser refererer til sprogforskeren Hanne Ruus’ disputats *Kerneord* (Ruus 1995). I denne afhandling peger hun på 1117 kerneord i det danske sprog. Kerneordene defineres her som den ordviden, der forudsættes af alle dansklæsende og –talende, altså det man kan benævne som den leksikalske norm. Dvs. den slags ord som ikke løber risikoen for at blive taget ud af retskrivningsordbogen. Ruus redegør med den for disputatsgenren nødvendige akribi for kriterierne for den kvantitative undersøgelse, der ligger til grund for udpegningen af disse 1117 ord – på en måde, som uden tvivl har muntret et digterisk gemyt som Søndergaards. Parodieringen af den autoritative videnskabelige diskurs ligger således og vipper mellem henvisninger til lægen og sprogforskeren.

”Ordene skal gøre det hele i poesi og prosa”, som Gertrude Stein siger i sit essay ”Poesi og grammatik” (Stein 1935-36), som Morten Søndergaards *Ordapotek* har et vist slægtskab med. Men Stein er mere ideosynkratisk end Søndergaard. F.eks. bryder hun sig ikke om navneord, særligt ikke i prosaen; de stiller sig i vejen for den bevægelighed, foranderlighed og flertydighed, sprogets andre ordklasser kan tilbyde. Men først og fremmest bryder hun sig ikke om navneordenes præntention om at benævne verden: ”Et navneord er et navn for noget, så snart en ting har fået et navn hvorfor så skrive om den. Et navn er passende eller også er det ikke. Hvis det er passende hvorfor så blive ved med at nævne det, hvis det ikke er så hjælper det ikke at kalde det ved dets navn” (Stein: 105). Den danske oversættelse har skruet helt ned for tegnsætningen i loyalitet med Steins aversion mod tegnsætning i det hele taget, men spørgsmålstegnene og kommaerne i særdeleshed. Navngivningen kan være dækkende eller ej, men uanset, er denne navngivning ikke et anliggende for prosaen. Også Søndergaard kan komme i tvivl om navneordenes evne til at dække den verden, de søger at benævne: ”Ved brug af Substantiver kan De komme i tvivl om sprogets evne til at dække verden. Vær opmærksom på, at der er stor forskel på ord og ting”. Men samtidigt pegede hans fysiske installation i Kunsthallen Nikolaj til substantiverne/navneordene som et Wunderkammer også på en fascination af netop relationen mellem ordet og tingen. I det hele taget er Søndergaards ’grammatik’ mere undersøgende, analytisk – og ja, - kærlig, end Steins, når han peger på en langsom assimilation imellem substantivet og det betegnede. Som en umiddelbar tilnærmelse i den habituelle brug, en tilnærmelse, der derpå ophører, såfremt man stirrer på ordet som en ordting eller fremmedgør ordet gennem gentagelser: ”*Særlige advarsler og forsigtighedsregler vedrørende brugen af Substantiver*”: Et substantiv kan stå i vejen for et andet, så gå gerne rundt om Substantivet, før De begynder at bruge det. - Substantiver har let ved at lukke sig om sig selv, men kan åbnes ved at gentage Substantivet mange gange. Prøv for eksempel at sige dem så mange gange, at de forvandler sig til tyggegummi i munden, og pust dem så op til en boble. Skriv de ting, De ejer, ned på et stykke papir. Tag eventuelt bagsiden til hjælp. Tag eventuel natten til hjælp”.

I Frankrig og Italien går man ofte på apoteket – at dømme efter, hvor mange apoteker der er. Det grønne blink fra det åbne apotek skaber sin egen jazzede rytme nedad en hvilken som helst gade i en hvilken som helst by. Indenfor er udvalget stort og spænder fra sæbe, kosmetik, læsebriller til salver og medicin med og uden recept. I dette forhold minder apoteker i alle lande om hinanden, men bag disken møder man i Italien og Frankrig som oftest kittelklædte apotekere, som for manges

vedkommende ser ud som om de uden de store problemer kunne arrangere en mindre operation ude i baglokalet. Med stor autoritet langes produkterne over disken og blandt disse indgår en hel del homeøpatiske lægemidler. Homeopatien bygger på princippet om, at et stof i små doser kan kurere symptomer som denne selv fremkalder i store doser. Ofte anvendes doser så små, at det aktive stof ikke længere er at finde i blandingen, idet det er fortyndet ud gennem en længere proces af fortyndinger kombineret med tilførelsen af kinetisk energi. Den homeøpatiske opfattelse er altså at et lægemiddel, som i store doser fremkalder en sygdoms symptomer hos raske mennesker, i små doser vil helbrede den samme sygdom - fysisk, følelsesmæssigt og mentalt. Når apotekeren Søndergaard triller sine piller får man en fornemmelse af, at han også skeler til dette homeøpatiske princip. Sådant at forstå, at ordbrugens udarten til fraser som en svag kontamination af den verbale kommunikation under hans farmaceutiske reaktionsevne får advarselsslamper til at lyse og dermed rette kursen mod en helsebringende behandling. Heri består naturligvis en prekær balanceakt. Søndergaard siger om substantivers og adjektivers tvetydige beskaffenhed:

”Substantiver modvirker navnløshed, glemsel og gives mod depression over verdens ufattelige mængde af ting <...> substantiver åbner som regel verden op med deres mange associationer og erindringer og konkrete forbindelser på en behagelig måde”, men det kan også gøre én syg; således kan ”overdreven brug af adjektiver medføre oppustethed og mangel på troværdighed” og de kan ”ramme dig midt i en sætning og derefter være svære at ryste af sig”.

Det søndergaardske ordapoteks tydelige objekt karakter og materielle bogstavelige fremtoning placerer det blandt de såkaldte bogobjekter. I 1960'erne udkom der en række bøger som på lignende vis var optaget af bogens materielle sider i en genoptagelse af en tradition fra 1910'ernes og 20'ernes avantgarder. Thomas Hvid Kromann (litteraturhenvisning) nævner Vagn Steens *Skriv selv* (1965), Hans-Jørgen Nielsens *vedr. visse foreteelser* (1967), Per Kirkebys *Blå, 5* (1965), *Blå, tid* (1968) og *Blå, ornament* (1969) som eksempler på sådanne værker. I sin afhandling diskuterer Kromann forskellene mellem *bogobjekter*, *artist books* og *livres d'artistes*, differentieringer der er nyttige, men som jeg her ikke vil inddrage. Det er kendetegnende for bogobjektet, at det inkorporerer materiale og teknikker fra de øvrige kunstarter. ”Bogobjektet kan placeres et sted i spektret mellem en ordinær bog på den ene side og bogskulptur/bog-environment på den anden. I mellem disse to yderpunkter kan man finde en varierende grad af mediespecifikke bearbejdnings af bogobjektet. Bogskulpturer er skulpturer, der udelukkende i metaforisk forstand benytter bogmediet (s. 260). Foruden *Ordapoteks* karakter af fysisk objekt peger værkets reference til medicinpakninger

og digtenes karakter af mere eller mindre tilvirkede readymades i retning af bogobjektet, som Kromann definerer det. Og som det gælder for andre bogobjekter, gælder det for ordapoteket, at det er svært at placere, hvilket f.eks. giver bibliotekerne problemer, når det kommer til katalogiseringen af værket. Åby Bibliotek i Åbyhøj har ikke desto mindre forsøgt sig med følgende katalogisering af værket, et forsøg, der bringer forfatteren J. L. Borges' ”kinesiske encyklopædi” i hu:

”Søndergaard, Morten

Ordapotek [genstand (emnekasse)]. - S.n. : s.l., 2011. - 1 boks med 10 æsker

Indhold: Numeralier ; Konjunktioner ; Adverbier ; Artikler ; Interjektioner ; Præpositioner ;

Pronominer ; Adjektiver ; Substantiver ; Verber

Placering

åby vo tend stanær 1 .”

Det kendetegner Morten Søndergaards forfatterskab i videre forstand, at hans tekster udløser en dobbelt optik hos læseren, idet opmærksomheden oscillerer mellem frapperede sansninger og betragtninger på den ene side og en nøgtern opmærksomhed mod selve det sproglige arbejde på den anden side. Ingen af teksternes tyngdepunkter, de forførende billeddannelser versus gennemsigtigheden i selve den sproglige konstruktivisme, får overtaget. De bevirkede svingninger får aldrig nogen ensidig hældning, selve balancen er fint kalibreret. Men eksponeringen af selve den ’objektive’ semantiske og grammatiske konstruktion får sproget, som et på én gang nøgternt system og samtidig et magisk medium for forestillingsbilleder, til at træde i relief. Herfra er skridtet til at tage ordklasserne med pincet og lægge dem i farmakologiske æsker ikke stort. Forud er de vejet på en apotekervægt, som netop forfattere gør det med deres særligt kultiverede evne til at afveje ord og sætninger.

Både digtekunsten med dens ordformularer og farmakologien med dens fysiske og mentale virkninger har rod i medicinmandens kultiske praksis. Man mindes i mødet med *Ordapotek* om, at kunsten i sit udspring tilhører det magiske. Og at dens bestanddele underlagt et rationaliseret eller videnskabeligt blik som Søndergaards ikke bliver mindre fortryllende, selvom ordene indtages i pilleform.

Den omhandlede sensibilitet som vi med rette tilskriver digtningen vil også reagere seismografisk på politiske deformeringer af sproget.

Rundt omkring i verden har forfattere analyseret og parodieret diktaturstaters trang til med antikiserende sprogbrug at iklæde sig en klassisk dannelse og værdighed. En værdighed der

forsøger at fremstå indiskutabel eller tidløs som følge af den ophøjede, men samtidigt pedantiske patos i de retoriske vendinger. Romanisten og lingvisten Victor Klemperer, der blev offer for nazisternes jødeforfølgelser har med et videnskabeligt skolet gehør i bogen *Det Tredje Riges Sprog. En filologs notesbog* (1946) nøje beskrevet det tredje riges sproglige manøvrer i forhold til den minoritet i civilbefolkningen, som Klemperer selv tilhørte. Han skriver her om, hvordan Nazismen gled over ”i massernes kød og blod gennem enkelte ord, faste udtryk og sætningsformer, som de fik påtvunget gennem millioner af gentagelser, og som blev overtaget mekanisk og ubevidst”. (Klemperer: 28), eller som han siger et andet sted – og så nærmer vi os igen dét apotek, som Søndergaard leder os hen til: ”Ord kan virke som bitte små doser arsenik: De sluges ubemærket, de synes ikke at have nogen virkning, men efter nogen tid viser giftens virkning sig alligevel” (Klemperer: 29).

Litteraturliste:

Bentzen, P., N. Lyngsøe, I. C. Hermann, A. Pejtersen, M. Søndergaard: *Brøndums Encyklopædi*, Brøndum

Klemperer, Victor: *Det Tredje Riges Sprog. En filologs notesbog* (1946). Forlaget Tekst og tale, 2010.

Kromann, Thomas Hvid: *Appropriering, system, bogobjekt. Litterære afpersonaliseringsstrategier hos den danske tresseravantgarde 1964-1970*. Roskilde Universitet, 2009.

Ruus, Hanne: *Kernesprog*. Museum Tusulanum 1995.

Stein, Gertrude: *Stein taler*. Arena 2006

Søndergaard, Morten: *Ordapotek*, 2010.